

De maakbare en de nationale samenleving

“Als alles een sociale constructie is, hoe kan het dan dat de samenleving niet meer maakbaar is?”, zo vroegen wij ons af in een oproep aan de lezers om bij te dragen aan het voorliggende themanummer over maakbaarheid & constructivisme. Zoals uit de bijdragen blijkt, was de vraag van de redactie voor veel auteurs een uitdaging, maar dan vooral om te betogen dat het verband tussen constructivisme en maakbaarheid geheel anders lag (en ligt) dan de oproep suggereerde. Sommige auteurs menen zelfs dat het verband omgekeerd is: door de sterke opkomst van het constructivistische paradigma behoren maakbaarheids-ambities tot de verleden tijd.

Maar niet alleen het verband tussen maakbaarheid en constructivisme is omstredden, het blijkt ook al een ingewikkelde opgave om de geschiedenis van ‘maakbaarheid’ als zodanig te schrijven. Zo is ‘maakbaarheid’ als term pas recentelijk gemunt - en kan dus niet vanzelfsprekend in lijn worden gebracht en gedacht met oudere concepties als planning, ordening en beheersing. Bovendien kleeft aan maakbaarheid, althans in het huidige publieke en politieke debat, een uitgesproken negatieve betekenis. Niet voor niets wordt er meewarig gesproken over “zij die geloven in een maakbare samenleving”. Tenslotte is er nog de complicatie dat sprake is van een veroordeling met terugwerkende kracht en, daardoor, bij verstek. Het maakbaarheidsgeloof van de jaren zestig en zeventig zit in de liberale beklaagdenbank terwijl er nauwelijks meer gelovigen zijn, nu veel van de ‘verdachten’ razendsnel aanklagers zijn geworden. Soms krijgen gedachten pas een naam wanneer ze niet of nauwelijks meer bestaan.

Aan Geert de Vries in het eerste artikel de taak om niettemin een geschiedenis van maakbaarheid te schrijven. Uit zijn bijdrage blijkt dat het op zijn minst eenzijdig is om maakbaarheidsgedachten louter te verbinden met politiek ‘links’. Ook is het onjuist om de sociologie als de wetenschappelijke motor achter maakbaarheidspretenties te zien. De ‘maakbare samenleving’ functioneert volgens hem primair als een spookbeeld, als een contramythe voor het liberale marktdenken. In deze recente ‘constructie van de maakbare samenleving’ is de sociologie, de wetenschap die probeert regelmatigigheden in het zogenaamd spontane samenleven te onderkennen, al snel *guilty by association*.

De politieke maakbaarheidsambities zijn in de jaren tachtig bij de geprivatiseerde schroothoop gezet. In het journalistieke standaardbeeld gebeurde dit met name onder druk van een triomferend liberalisme. In dit nummer aandacht voor een van de liberale filosofen die in de jaren tachtig is herontdekt: Friedrich Hayek. Ewald

Engelen vraagt zich af wat de epistemologische opvattingen van Hayek waren, op grond waarvan deze econoom zich al vanaf de jaren twintig van deze eeuw zo uitgesproken verzette tegen dromen en praktijken van planning, van 'maakbaarheid'. Hij kenschetst Hayek als een soort constructivist *avant la lettre* die, mede daarom, tegen politieke maakbaarheidsambities gekant was.

Dat Hayek een klassieke liberale positie inneemt en daarom weinig van maakbaarheidsidealen geporteerd is, zal hedendaagse lezers nauwelijks schokken. Verrassend is echter dat hij hiervoor kennistheoretische argumenten aanvoert die vanaf de jaren zestig, wanneer de positivisme-kritiek in de academie een nieuwe bloeiperiode doormaakt, 'links' geworden is. Het gaat, onder andere, om verzet tegen technocratische, een-dimensionale en beheersende apparaten en instituties. De wetenschappelijke kennis waarop deze zijn gestut, heet niet 'waardenvrij' te zijn. Kennis heeft niet alleen machtheffingen, kennis is ook zelf een produkt van intellectuele strijd, van wetenschapspolitiek.

Dit nieuwe 'constructivisme', waarin feiten niet langer 'gegeven' zijn, bleek een effectief wapen tegen de status quo. Zo was het maar een paar stappen van de opvatting dat je "niet als vrouw geboren maar tot vrouw gemaakt wordt", naar het idee dat je op grond van politieke, namelijk feministische motieven bijvoorbeeld lesbisch kon worden. Wanneer sekse en seksualiteit historische constructies zijn, kunnen ze dus ook worden veranderd: wetenschappelijk 'constructivisme' ging hand in hand met politiek voluntarisme.

Evelien Tonkens en Jan Willem Duyvendak laten in hun respectievelijke artikelen echter zien dat een dergelijk positief verband tussen constructivisme en maakbaarheid tamelijk uitzonderlijk en vaak ook tijdelijk was. Constructivisme & voluntarisme gingen met name goed samen bij 'micro-maakbaarheid': bij het direct realiseren van nieuwe praktijken door betrokkenen zelf. Maar de 'macro-maakbaarheid' van links (en rechts) moest het juist ontgelden. Politieke maakbaarheidsambities kwamen nu onder vuur te liggen van progressieve wetenschappers en sociale bewegingen. Instituties en maatregelen van 'bovenaf' worden bekritiseerd als bevoogdend, paternalistisch en schadelijk.

Zo stelde de anti-psichiatrie dat geesteszieken een produkt, een 'constructie' van de samenleving, resp. de psychiatrische inrichting waren. Gekken waren niet gestoord maar werden gek *gemaakt*. Tonkens laat nu zien dat alleen een beperkte opvatting van de *ziekemaker* nog te combineren viel met een handelingsperspectief. De psychiatrische instelling kan nog veranderd worden; een ziekmakende samenleving was 'te groot', was geen maakbare samenleving meer.

Jan Willem Duyvendak traceert in de geschiedenis van de andragologie een analoge ontwikkeling. In eerste instantie trokken andragologen samen met hun cliënten op tegen 'de samenleving' die moest worden veranderd. In tweede instantie rees de vraag waarom de andragologen zelf eigenlijk niet bij die ziekmakende samenleving hoorden, want zij stonden immers in dezelfde paternalistische, heteronome traditie als andere bevoogdende beroepen. In derde instantie keerde de kritiek zich zelfs met name tegen sociaal werkers en andragogen, die bij uitstek de ziekmakende samenleving gingen representeren.

Zoals de geschiedenis van maakbaarheid moeilijk te schrijven is, zo blijkt ook de

betekenis van constructivisme in de verschillende bijdragen geenszins eenduidig. Soms is het constructivisme een opvatting waarin het sociale en historische karakter van maatschappelijke en wetenschappelijke fenomenen wordt benadrukt, dan weer is een, door derden, geconstrueerde werkelijkheid vooral een 'onware', een 'gemaakte' wereld. Zo schetst Gerda Dinkelman hoe in het debat over zure regen het geconstrueerde karakter van het probleem ertoe leidt dat het wordt begrepen als een 'onwerkelijk probleem'. Interessant is dat er hier weer een voorzichtig positief verband tussen constructivisme en maakbaarheid naar voren komt. Juist het 'geconstrueerde' karakter van zure regen maakt dat er niet meer gezocht wordt naar totaal-oplossingen maar naar tussendoelstellingen.

In het thema past ook een review van de hand van David Bos over prof. dr J.H. Van den Berg, de eerste Nederlandse 'constructivist'. Van den Berg vraagt zich in zijn laatste boek af wie de vele synchrone veranderingen die hij meent te signaleren, toch bewerkstelligt. Hij schrijft de *Metabletica van God*, de grote constructor.

Tot slot van het themagedeelte, wijst onze nieuwe columnist Pieter Hilhorst erop dat de wereld zelfs voor Coca Cola heel wat minder maakbaar was dan deze gigant veronderstelde.

Nederland beleefde het afgelopen jaar een debat over de wenselijkheid van een getemperd nationalisme, geëntameerd door Paul Scheffer, één van de redacteurs van het onlangs verschenen boek *Het nut van Nederland* (Amsterdam, Prometheus). In dit nummer van *Krisis* een dossier over dit boek: naast een inleidend essay, drie reacties, en een repliek.

Jos de Beus introduceert de centrale kwesties van de bundel, en gaat met name in op de vraag welke betekenis het identiteitsbegrip bij verschillende auteurs krijgt. Han Entzinger werpt, als eerste criticus, de vraag op of de zijns inziens noodzakelijke politiek van 'inburgeren' van migranten, wel moet worden gekoppeld aan zo'n zware kwestie als 'de nationale identiteit'. Paul Kapteyn wijst op de afwezigheid van een nationaal-rechtse bijdrage in deze bundel over nationale identiteiten. Frank Ankersmit, de derde criticus, neemt enige afstand tot het debat en stelt de vraag waarom de nationale identiteit weer zo in de belangstelling staat. Hij concludeert dat de reflectie op de nationale identiteit voortkomt uit een gebrek in de politiek.

Paul Scheffer antwoordt zijn critici door te wijzen op de dubbele ondertitel van de bundel, het gaat over soevereiniteit én identiteit, en wel in die volgorde: "De nationale identiteit is een probleem geworden door een afnemende soevereiniteit. Daar ligt de kern van het probleem." Daarom ook pleit hij voor een herwaardering van "de nationale staat als drager van de politieke democratie, sociale bescherming en rechtsstatelijkheid."

In de impressies verbaast Frans de Haan zich over de populariteit waarin een aantal recente tractaten over deugden-ethiek zich in Frankrijk mag verheugen. Valt deze populariteit te verklaren uit de plaats van filosofie in het Franse onderwijs?

Tot slot in dit nummer een review over filosofie in Rusland. Jeroen Bartels bespreekt een tweetal boeken van de hand van Evert van der Zweerde over sovjet-filosofie. Inderdaad, ook daar geen maakbaarheid meer, wel veel gedachten over nationalisme.